

ČUDNÁ PUBLIKÁCIA

HRUBÝ, Z. – CAVE, M. – DOYLE, CH. – MARCINČIN, A.: *The Economics of the Media: The Convergence of the Transition Countries with EU Member States* (Ekonomika médií. Konvergencia tranzitívnych krajín s členskými štátmi EÚ). Prešov, Výskumné centrum Slovenskej spoločnosti pre zahraničnú politiku 1999. 211 s.

Zbierka príspevkov od slovenského a zahraničných autorov bola vydaná s podporou programu EÚ Phare a britského Know-how fondu a minimálne v prípade jednej kapitoly aj s podporou ďalšej zahraničnej nadácie, čo by sa malo odraziť v kvalite recenzovaného materiálu. Bohužiaľ, nie je to tak. Čo zarazí aj neodborníka na danú tému, je množstvo chýb v texte, ktoré sú nielen odrazom nedostatočne kvalitnej záverečnej editorskej práce, ale aj nedostatočnej znalosti problematiky zo strany niektorých autorov a, v neposlednom rade, čudný prístup k analýze vybranej problematiky.

Štruktúra práce

Podľa slovenského resumé sa autori zamerali „na teoretické a praktické aspekty hlavne sektorov televízneho vysielania a vydávania dennej tlače“ (s. 209). Ide o príliš široko a nejasne formulovaný výskumný záber, upresnený ďalej ako zameraný na „ekonomiku mediálneho odvetvia v krajinách východnej a strednej Európy“, a porovnanie so zmenami, ktoré sa uskutočňujú v členských štátoch Európskej únie so zameraním na mikroekonomické aspekty a politicko-ekonomický rozmer odvetvia.

Publikácia je rozdelená na jedenásť častí. Prvá a poslednú predstavuje úvod v anglickom, resp. v slovenskom jazyku. Jednou je zoznam použitej literatúry. Z ťažiskových ôsmich kapitol dve sú zamerané na slovenské médiá a mediálny trh, jedna by mala analyzovať „médiá v tranzitívnych krajinách“ (ale de facto neanalyzuje, ako vysvetlíme ďalej), ďalšie sa venujú elektronickým médiám a telekomunikáciám v Írsku, definovaniu a financovaniu verejnoprávneho vysielania a telekomunikačných služieb pre verejnosť, úvahám o lepšom regulačnom prístupe k digitálnej televízii, skladbe programu v duálnom systéme a posledná z nich zhrnutiu poznatkov získaných v predchádzajúcich kapitolách a odporúčaniam (nemýliť si s resumé).

Prvé časti sú viac empirické a zamerané na Slovensko a Česko, kým ostatné sú viac teoretické alebo sa zaoberajú veľmi špecifickými prob-

lémami regulácie médií a osobitne telekomunikácií a novými komunikačnými technológiami. V každom prípade sú tieto kapitoly inak spracované a ich závery sa ťažko dajú využiť na komparatívnu analýzu, čo asi bolo cieľom zborníka. Aj jadro analýzy, t. j. ekonomika médií v tranzitívnych krajinách a približovanie sa EÚ, chýba, resp. je obmedzené slabým výskumom, odhliadnuc od rôznych chýb (ktoré však, samozrejme, sú dôsledkom predchádzajúceho faktu) a dôkazmi nepodporených tvrdení. Ako príklad uvediem záver z časti týkajúcej sa mediálneho trhu na Slovensku (s. 59), kde PhD. Marcinčin tvrdí, že mediálny sektor sa vyznačuje nízkym príjmom, kúpna sila obyvateľstva je tiež nízka, a investície do médií sú príliš riskantné aj v dôsledku politického zasahovania. Iste, ak porovnáme príjmy z reklamy na Slovensku s príjmami z reklamy v Dánsku, je to nepochybne tak. Ale súčasne treba uviesť, že tabuľka na strane 83 dokazuje prudký nárast príjmov z reklamy za rok 1997 oproti roku 1996. Hoci je tento údaj asi zveličený, autor ho ani neskritizoval, ani nezohľadnil vo svojej analýze. Tvrdenie, že médiá prinášajú nízke zisky (s. 59), nie je podporené dôkazmi, resp. jeho všeobecnosť ho robí okamžite nepravdivým. Sú dobre známe prípady prosperujúcich médií – nepochybne, týždenníky *Trend*, *Slovenka*, *Plus 7 dní*, denníky *Hospodárske noviny*, *Nový Čas* i *Pravda*, TV Markíza a iné médiá sú vysoko a dlhodobo ziskové (ak neberieme do úvahy v niektorých prípadoch investovanie zisku, napr. do budovania vysielateľov v prípade TV Markíza alebo druhotnú platobnú neschopnosť v prípade denníka *Pravda* a problémy s platením zo strany PNS v rokoch 1998–1999, t. j. po vydaní publikácie). Ďalšie zásadné tvrdenie z hľadiska zamerania práce, že médiá potrebujú súťažiť ohľadne inzercie buď u opozične, alebo koalície orientovaných firiem (s. 59) je zveličením skutočnej situácie. Po prvé, rozhodujúcimi inzerentmi na slovenskom trhu sú veľké zahraničné firmy, ktoré politická orientácia médií nezaujíma. Po druhé, ani veľkí domáci inzerenti si nemôžu alebo nemohli dovoliť úplne ignorovať určité médiá s veľkým počtom divákov, poslucháčov alebo čitateľov. Je známe, že aj VSŽ inzerovali v denníku *Sme* alebo že VÚB i Slovenská poisťovňa inzerovali v denníku *Pravda* či týždenníku *Plus 7 dní*. Iste, VÚB i VSŽ podporovali neefektívnu alebo málo efektívnu inzerciou televíziu VTV a denník *Slovenská Republika*, ale vyvodzovať z toho závery takého typu, ako to robí PhD. Marcinčin, nesvedčí

o objektívnom prístupe. Ide o akceptovanie všeobecnej mienky, resp. mediálnej mienky, ktorá síce môže, ale nemusí byť pravdivá.

I keď názov publikácie i druhej kapitoly sľubuje zameranie na „tranzitívne krajiny“ v strednej a východnej Európe, v texte sú rozsiahlejšie analyzované iba Česká republika a Slovensko. Ostatné tranzitívne krajiny zahŕňajú len Bulharsko, Maďarsko, Poľsko, Rumunsko a Rusko. Týchto päť krajín je „analyzovaných“ na dvoch stranách z celkového počtu viac ako 200 strán, t. j. venovalo sa im menej ako 1 percento súvislého textu... Nečudo, že aj závery či skôr tvrdenia v súvislosti s týmito krajinami sú minimálne nepresné. Napríklad na stranách 9 a 20 (ide o opakovanie toho istého textu) autor tvrdí, že denníky v Maďarsku boli privatizované zahraničným investorom pod ústredným dohľadom štátu („centrally controlled entry of foreign capital...“). Podľa Dr. Mihály Gálíka, maďarského experta na vlastnícke vzťahy v médiách, „Privatizácia tlače začala v Maďarsku tiež decentralizovane... Neskôr sa štát snažil kontrolovať tento proces, ale zostalo už len veľmi málo titulov na privatizáciu.“ (Osobný e-mail zo 4. júna 1999, pozri aj Zoltán Jakab a Mihály Gálík, 1991. *Survival, Efficiency, Independence. The Presence of Foreign Capital in the Hungarian Media Market. A Pilot Study*. Manchester, The European Institute for the Media, 54 strán, a Mihály Gálík, 1996. *Foreign Capital is Welcome Here*. Media Studies Journal).

Kniha sa vyznačuje značnou mierou textovej nadbytočnosti a kompilácie. Niektoré rozsiahle časti textu sa totiž v rovnakom znení nachádzajú na dvoch (pozri s. 9 dole a s. 20, s. 10–11 a s. 19, s. 12 a s. 100, s. 12–13 a s. 201–202, s. 22–26 a s. 182–186, s. 77–80 a s. 187–190) či dokonca až na troch miestach (s. 10, 23 a 183). Iste, v niektorých prípadoch ide o použitie záverečných hodnotení z jednotlivých kapitol v úvodnej kapitole, ale niekedy ide o zbytočné opakovanie rozsiahlych pasáží alebo dokonca celých strán textu. V každom prípade ani úvodné kapitoly sa nepíšu tak, že jednoducho skopírujeme určité časti z jednotlivých kapitol publikácie.

Analytický prístup

I keď autori pristupujú k téme v rámci „teórie priemyselnej organizácie a ekonómie regulácie“ (s. 9 a 209), nevysvetľujú, čo vlastne táto teória znamená. Časť týkajúca sa Slovenska je príliš opisná, do značnej miery chronologická, vychádzajúca takmer výlučne z informácií uverejnených v slovenskej tlači. Isteže, chronológia je užitočná, ale po zosumarizovaní priebehu udalostí by bolo potrebné viac analyzovať. Informá-

cie z tlače slúžia ako legitímny zdroj aj pre vedeckú prácu, ale nie je dôvod, aby sme akceptovali všetky domnienky novinárov. Napríklad (s. 63) autor píše, že Axis Media mohol mať záujem o zaangažovanie sa do predvolebnej kampane. Nie lenže sa tento predpoklad nepotvrdil, ale už vôbec nie je jasné, prečo a ako by to Axis Media robil. Aj tvrdenie (s. 67), že slovenská vláda prinútila Media 5 zrušiť spoluprácu so spoločnosťou Perfect, nie je dokázané ničím iným ako správou z jedného denníka. Ešte problematickejšie je tvrdenie, že Ivan Stadtrucker, manažér Media 5, sa stal neskôr v dôsledku zrušenia spolupráce s druhou spoločnosťou riaditeľom STV. Dôkaz? Znie ironicky, že to malo byť „z pomsty“ (s. 67). Keď už, tak azda za odmenu? Na strane 74 sa doslova píše: „Žurnalisti potom povedali, že Rada SR pre RTV hrala požadovanú úlohu v hre HZDS.“ Je možno zaujímavé vedieť, čo si myslia novinári, ale čo hovorí autor na tieto tvrdenia, do akej miery zodpovedajú skutočnosti, do akej miery sú overiteľné?

Občas nie je jasné, o aké obdobie v recenzovanom texte ide. Často sa používa slovo „currently“ (v súčasnosti) a rozličné údaje, z ktorých mnohé – ak aj zohľadníme rok vydania publikácie (1999) – neplatili už v roku 1998. Napríklad na strane 60 sa píše, že na Slovensku je 19 rozhlasových staníc, ale podľa Správy o stave vysielania v Slovenskej republike a o činnosti Rady SR pre rozhlasové a televízne vysielanie za rok 1998, Tlač NR SR č. 178, s. 19 ich v roku 1998 bolo 25. Podľa PhD. Marcincina (s. 66) sa počúvanosť FUN rádia stabilizovala na 11–12 percentách, kým podľa Správy o stave vysielania... (s. 20) poklesla v roku 1998 oproti roku 1997 o 3 percentá, na približne 9 percent. Niekedy skutočne nevieme, o ktoré obdobie ide, ale ani to, čo nám chce autor, v tomto prípade Dr. Hruby, povedať. Napríklad na strane 20 nevieme, kedy dosiahla súkromná televízia v Sofii hodnotu „14“, a čo tento údaj znamená (podiel na trhu? sledovanosť? dosah signálu na daný počet obyvateľstva?).

Nejasnosť analytického prístupu je možné vidieť na príklade zo strán 72–73, kde autor neoddelil chronológiu a naratívny prístup od analýzy ekonomiky STV. Na dvoch stranách predkladá vývin príjmov z reklamy od roku 1991 do roku 1997, tvrdenia vtedajšieho riaditeľa PhD. Darma o potrebe dotácií vo výške 3,5 miliardy Sk, politizáciu STV pod vedením Ing. I. Kubiša, kúpu šiestich áut značky Mercedes, zhrnutie názorov poslancov na tento čin, príbeh o Kubišovej pôžičke a zvýšenie koncesionárskych poplatkov atď.

Formálna stránka

Je isté, že anglický preklad nerobil odborník, nehovoriac o potrebe záverečného skorigovania

anglického textu osobou, ktorá sa narodila a vyrastala v prostredí, kde sa hovorilo po anglicky. Nie je tu priestor na uvedenie všetkých jazykových chýb, ale niekoľko príkladov treba uviesť. Bežným javom je, že tvar slovesa sa nezhoduje s číslom podstatného mena. Napríklad na strane 61 môžeme čítať „...radio stations faces...“ Niekedy si autor pletie slová alebo nepozná odbornú terminológiu, napríklad na tej istej strane slovo „subsidies“ (dotácie) so slovom „substitutions“ (náhrady). Podobne, na tej istej strane, ale aj ďalej v texte používané spojenie „concessionaire fees“ alebo „concession fees“ by malo byť správne „license fees“ (inak tiež použité na s. 89). Celkom určite sa v angličtine nepoužíva slovo „watchers“ ale „viewers“, a slovo „redactor“ je tak zriedkavo používané v angličtine, že „editor“ alebo jednoducho „journalist“ by bolo určite vhodnejšie (s. 70). Dobrý príklad aj na neakademický jazyk nám poskytnú dve vety na strane 73. „Príliš zlé, že poslanci vládnuvich koalícií sa zdali byť potešení takým vysvetlením“ a „Znovu, väčšine poslancov sa to páčilo.“

V prípade použitých názvov a skratiek je najväčšia koncentrácia rôznorodosti na strane 62. Nachádzame tu skratky či názvy ako Slovak Radio, SRo, Slovenský rozhlas i Sro. Podobne, Slovenské telekomunikácie sa v texte vyskytujú pod názvom Telecommunications, Telecom a Slovak Telecom, a to aj v dvoch vetách za sebou (s. 43).

Chyby a nepresnosti

Slovensko má raz 5,5 milióna obyvateľov (s. 23), inokedy len päť miliónov (s. 39). Iste, ide o dvoch autorov, ale hlavný editor mohol ustrážiť takého nepresnosti. Že nejde len o náhodu, môžeme sa presvedčiť na stranách 22, 39 a 182, kde Poľsko má dvakrát 38 miliónov obyvateľov (s. 22 a 182) a raz 39 miliónov (s. 39). Na stranách 82–83 nachádzame odlišné údaje pri počte televíznych koncesionárov za roky 1994 a 1995, a to rádovo v desiatkach tisícov. Na strane 84 nájdeme údaj, že v roku 1996 dôverovalo spravodajstvu TV Markíza 75 percent občanov a spravodajstvu STV iba 60 percent, ale už vedľajšia tabuľka (s. 85) uvádza, že v prípade TV Markíza išlo údajne o dôveru v spravodajskú reláciu u 37 percent obyvateľov, v prípade STV 1 o dôveru 50 percent a STV 2 len 46 percent.

Na strane 65 autor tvrdí: „Pretože STV má najlepšie frekvencie, ktoré pokrývajú celé územie Slovenska, jej tri stanice priťahujú 74 percent poslucháčov.“ Podľa všetkého malo ísť o SRO, lenže ten nemá tri stanice, ale štyri (presnejšie programy). A nepochybne, celoslovenské vykrytie SRO nie je jediný, a možno ani hlavný dôvod, prečo má SRO takú vysokú počúvanosť. Je tu aj otázka tra-

dície, kvality a rôznorodosti ponúkaných programov atď. Okrem toho údaje za rok 1998 nenasvedčujú, že by programy SRO mali spolu takú vysokú počúvanosť (pozri napr. Ľudovít Šrámek, 1998: Publikum médií v roku 1998. *Otázky žurnalistiky*, 1999, č. 1). Nie je ani pravda, ako píše Ph.D. Marcinčin, že každá národná verejná (verejnoprávna) televízia má adekvátnu domácu konkurenciu (s. 38). Veď napríklad susedná rakúska ORF stále nemá primeranú domácu konkurenciu.

Na jednej strane autor správne tvrdí, že TASR mala až donedávna (de facto) monopol, ale hneď na ďalšej strane (s. 42) je tento monopol graficky vyznačený ako stále existujúci. Nadôvažok grafická schéma nie je logická, lebo napríklad preferencie čitateľov pôsobia údajne nepriamo cez „businesses“ a politiku a potom ešte cez reklamu na tlač. Chcel azda autor povedať, že čitatelia pôsobia na tlač len sprostredkovaně? Možno v prípade čisto inzertných médií, ale je predsa jasné, že sú v zásade dve cesty, ako uspieť pri vydávaní tlače. Jedna je prostredníctvom veľkého náhľadu a druhá prostredníctvom veľkého množstva inzercie. Väčšina tlače nevyhnutne kombinuje tieto možnosti. Kriticky by sme mohli rozobrať i ostatné časti tejto schémy, podobne ako schémy na strane 44, ktorá viac-menej kopíruje predchádzajúcu.

Na stranách 64 a 77 autor tvrdí, že rozhlasové vysielanie kontrolujú tri rady, čo robí ich kompetencie nejasnými. To jednoducho nie je pravda, žiadne tri, ale iba dve rady s rozdelenými kompetenciami dozerajú na rozhlasové vysielanie. To, že minister kultúry Ivan Hudec vo funkcii predsedu masmediálnej rady vlády (resp. Rady vlády SR pre médiá) pokúšal nárokovat také právomoci, je iná vec. Hneď v ďalšej vete autor tvrdí, že neexistuje komplexná právna regulácia reklamy, takže „Supervising Council“ vytvára pravidlá. Aj toto je príliš jednostranné tvrdenie, keďže existuje zákonodarstvo týkajúce sa reklamy. A ako pri každom zákone pravidlá vytvárajú súdy svojou interpretáciou zákonov. Istou výnimkou bol zákon o voľbách do NR SR, kde Rada SR pre RTV skutočne plnila takúto funkciu.

Autor (s. 42) tvrdí, že na Slovensku vysiela „niekoľko“ súkromných televíznych staníc v káblových rozvodoch, kým Správa o stave vysielania v Slovenskej republike a o činnosti Rady SR pre rozhlasové a televízne vysielanie za rok 1998 (Tlač NR SR č. 178) ich počet spresňuje (s. 27) na 63 udelených licencií k 31. 12. 1998 alebo na 61 podľa údajov na stranách 134–138. Ak aj zoberieme do úvahy, že PhDr. Marcinčin nemusel zaznamenať ostatné zmeny, t. j. sedem nových udelených licencií za rok 1998, a ak akceptujeme, že nie všetkých 61 či 63 staníc skutočne aj vysiela, stále je údaj „niekoľko“ príliš nepresný... Nadôvažok na

strane 66 tento počet spresňuje na tri licencie pre regionálne televízie, 20 pre vysielanie prostredníctvom káblových rozvodov a 25 pre vysielanie prostredníctvom káblových rozvodov, ale nezmenených programov. V skutočnosti podľa Správy o stave vysielania v Slovenskej republike bolo vydaných 9 licencií na terestriálne vysielanie (bez TV Markíza a TV Sever) a 100 licencií na vysielanie nezmenených programov v káblových rozvodoch (s. 139–144 Správy o stave vysielania...), okrem už spomenutých 61, resp. 63 licencií na vysielanie v káblových rozvodoch.

Podobne nie iba jedna televízna stanica vysieľa prostredníctvom pozemných vysielateľov, ale napríklad aj TV Naša v Košiciach spadá do tejto kategórie pri 9 udelených licenciách na terestriálne vysielanie.

Nie je jasné, odkiaľ autor získal informáciu, že príjmy VTV z reklamy sú dostatočné (s. 43), keďže VTV bola dlhé roky známa svojimi finančnými problémami a jej dlhy sa v polovici roka 1999 odhadovali asi na miliardu Sk (Trend, 2. 6. 1999, s. 15a).

Na strane 53 autor tvrdí, že približne v období rokov 1992 až 1994 nebolo na Slovensku súkromné rádio ani lokálna súkromná televízia, ktoré by podporovali Vladimíra Mečiara, a preto volebné zákony nepovolili účasť súkromných médií vo volebnej kampani. Ak aj odhliadneme od relatívne nerozvinutého duálneho systému v tom čase, takéto tvrdenie bez dôkazov neobstojí. Autor tiež zabúda, že v lete roku 1994 nevládol Vladimír Mečiar, ale vláda Jozefa Moravčíka, ktorá mohla, keby o to, pravda, mala záujem, povoliť účasť súkromných elektronických médií vo volebnej kampani.

Nejasnosti a problematické tvrdenia

Dr. Zdeněk Hrubý v druhej kapitole v prípade Rumunska (s. 22) uvádza, že krajina je charakterizovaná „nízkym pokrytím“, ale hneď v ďalšej vete tvrdí, že TVR 1 pokrýva 100 percent. Ako jediná súkromná televízia sa spomína TV Europa Nova (s. 22), ale už nie napríklad PRO TV, diskutovaná o niekoľko strán ďalej (s. 26). Je nepravdepodobné, že by v Rumunsku existovala iba jedna alebo dve súkromné televízne stanice. Podľa rumunského experta na médiá Mihaia Comana (Romanian Media in Post-Communist Era: 1990–1997, The Global Network/Le reseau global, 1998, č. 9–10, s. 11–28) existuje v Rumunsku 53 súkromných televíznych staníc a viac ako štyri stovky distribútorov televíznych programov v káblových rozvodoch. Podľa iného autora (Cristina Simion, Media Concentrations in Romania: An Overview of the Current Situation, The Global Net-

work/Le reseau global, 1998, č. 9–10, s. 29–39) v roku 1997 v Rumunsku vysielalo 75 televíznych staníc. Je možné, že obidve čísla sú pravdivé, keďže nevieme presne, o ktoré obdobie išlo, ale ťažko to isté povedať o tvrdení autora.

V súvislosti s TV Nova Dr. Hrubý tvrdí (s. 25), že „neexistencia regulácie obsahu umožňuje TV Nova neregulovaný politický vplyv“. Otázka je, ako by si autor predstavoval reguláciu obsahu. Azda ustanovením cenzúrneho úradu? V každom prípade je toto tvrdenie prehnaté, lebo istá forma regulácie samozrejme existuje. Problematické je aj tvrdenie, že na Slovensku je reklamný trh rozdelený a zničený v dôsledku politického vplyvu a kontroly vysielania (s. 26). Ak by sme aj pripustili, že ide o minulé časy, stále je to prisilné tvrdenie a navyše nepodporené argumentáciou. Možno by bolo vhodnejšie použiť slovo deformovaný.

Na jednej strane Ph.D. Marcinčin tvrdí, že pri privatizácii tlače napr. v Českej republike išlo o „divokú privatizáciu“ (s. 9 a iné), a na strane 39 píše, že v prípade Slovenska – ktoré prešlo v tejto oblasti takmer takou istou (ak nie úplne rovnakou) cestou ako Česká republika – „to bol pravdepodobne politický cieľ privatizovať médiá hlavne ich zamestnancami“.

Problém regulácie médií a regulačných orgánov nespočíva v „nedostatku osobností, ktoré by boli považované súčasne za nezávislé a vzdelané v danej oblasti“, ako tvrdí na strane 59 Ph.D. Marcinčin, ale jadro problému spočíva v záujme väčšiny politických elít udržať si priamy a nepriamy vplyv na médiá, s čím súvisí aj výber osobností do týchto rád, nátlak na ne, ak sa prejavia ako nezávislé osobnosti, prípadne aj ich odvolanie, ak nevyhovujú záujmom politických elít. Zaujímavé je aj tvrdenie, že Ing. Peter Juráš, predseda Rady SR pre RTV, chcel pripraviť koncepciu televízneho vysielania, ktorá by zahrnula dva pozemné a dva satelitné programy, pričom táto koncepcia nakoniec nebola pripravená (s. 79). Žeby neznáma a neúspešná iniciatíva predsedu rady?

Pozitíva práce

Medzi pozitíva možno zaradiť slovenské resumé a návrhy v oblasti regulácie médií, hoci minimálne niektoré z nich sú triviálne (napr. odporúčanie zabezpečiť politickú nezávislosť regulačných štruktúr, rešpektovanie menšinových a regionálnych záujmov). Kladne možno hodnotiť aj uvedenie profesionálnych životopisov autorov na zadnej stránke obálky. Užitočné je zhrnutie hlavných argumentov na konci jednotlivých kapitol. Toto by síce malo byť samozrejmosťou, ale nebýva to vždy tak. Treba oceniť aj záber do úplne novej proble-

matiky, ako i medzinárodný rozmer publikácie a jej vydanie v angličtine.

Záver

Otázky, ktoré by som na záver rád položil autorom, sú, či si skutočne myslia, že vyprodukovali vedeckú publikáciu, a či naplnili ciele, ktoré si na začiatku predsavzali. Alebo úplne jednoducho: odráža názov publikácie aj jej obsah? A či je vôbec vhodné túto publikáciu distribuovať aj do zahraničia vzhľadom na množstvo chýb a nepres-

ných tvrdení (pričom takmer desať chýb a nepresností som neuviedol vzhľadom na požiadavku redakcie dodržať určený počet strán).

Po recenzovaní tretej publikácie v *Otázkach žurnalistiky* v tomto roku sa mi žiada povedať, že slovenská vedecká komunita by sa mala zamyslieť nad tým, či samotný fakt publikovania čohosi je dostatočným, hoci len kvantitatívnym kritériom na posúdenie vedeckovýskumnej činnosti.

Andrej Školkaý,
Academia Istropolitana NOVA, Svätý Jur
Univerzita sv. Cyrila a Metoda, Trnava

O ZLÝCH KNIHÁCH STAČÍ NAPÍSAŤ JEDNU VETU

V rámci výskumného projektu Európskej komisie ACE Phare *The Economics of the Media...* vzniklo viacero čiastkových štúdií, ktoré boli sčasti publikované v recenzovanej knihe. Cieľom bolo prispieť k iniciácii výskumnej činnosti a diskusie medzi expertmi, čo sa aj stalo. Aj keď pôvodný projekt nerátal s možnosťou publikácie knižnou formou na Slovensku, považoval som túto možnosť za prínosnú pre našich expertov. Hlavný prínos som videl v modernom metodologickom prístupe anglických autorov. Odborné články často nečítame preto, že riešia konkrétny problém (napríklad špecifické regulácie), ale pre spôsob, akým ho riešia.

Pán Školkaý má mnoho výhrad. S niektorými možno súhlasiť (iste, gramatické chyby nikomu nesvedčia), s inými nie (napríklad prístup „industrial organisation“ nie je žiadnou novinkou, ktorú by

bolo treba zvlášť vysvetľovať). Mohli by sme podrobne rozoberať správne aj nezmyselné tvrdenia pána Školkaýa, ale nikam by to nevedlo. Urobte si, prosím, svoj názor sami, niekoľko kópií knihy ešte máme k dispozícii.

Teší ma, že posudzovaná kniha splňa svoj účel, o čom svedčia ohlasy jednotlivých autorov aj moje. Nakoniec, svedčí o tom aj dĺžka posudku pána Školkaýa. O zlých knihách stačí napísať jednu vetu. Dúfam, že časom vyjde viac štúdií o danej problematike, ktoré našu knihu prekonajú. Čím skôr, tým lepšie. Je na pánovi Školkaýovi, či aj s jeho pomocou, alebo aj napriek nemu.

PhD. Anton Marciničín,
Výskumné centrum Slovenskej spoločnosti
pre zahraničnú politiku, Prešov

ROZLIŠOVAŤ NOVINÁRSTVO OD KOMUNIKÁCIE AKTUÁLNYCH OBSAHOV

Na margo knihy Andreja Tušera Ako sa robia noviny

Keby som mal písať recenziu na novú knižku Andreja Tušera *Ako sa robia noviny* (1999), ktorá sa skladá z troch častí *Novinárstvo – Noviny – Novinári*, konštatoval by som najprv, že podstatou práce je 2. časť *Noviny*, ktorá tvorí dve tretiny obsahu a hovorí o žánroch novinárskych prejavov a dizajne či grafickej príprave novinárskych celkov. Okrem regionálnej tlače aj toto je Tušerova vlastná téma. Túto časť by som hodnotil ako posun vpred oproti predchádzajúcim prá-

cam o žánroch i oproti Malej encyklopédii žurnalistiky (1982), lebo tu autor predkladá (i keď stručne a populárne) celú sústavu žánrov, očisťuje ju od zbytočných nánosov minulosti a ustáľuje terminologicky (pripojený Malý novinársky slovník). Tušer sa zúčastnil aj na tvorbe Malej encyklopédie, možno ho to čiastočne zväzovalo, a preto ten posun podľa mňa nie je dosť radikálny. Ale keby sa novinárska terminológia všeobecne ustálila aspoň na úrovni jeho Malého slovníka, bol by to

oproti minulosti naozaj úspech. (Aj v Malej encyklopédii, aj v Malom slovníku sa paralelne používajú pojmy spoločenská informácia a sociálna informácia. Keď nám náš jazyk dovoľuje diferencovať medzi spoločenským a sociálnym, prečo sa tejto možnosti zriekame?)

Nechcem však písať recenziu Tušerovej knižky, lebo ju už napísal Ľudovít Jacz (*Otázky žurnalistiky*, 1993, č. 3). V tejto recenzii ma prekvapila veta „Začína sa genéza novinárstva už od čias Caesara, ktorý prikázal denne vydávať periodikum *Acta diurna populi Romani*...“ Veľmi dávno, ešte v začiatkoch svojho záujmu o teoretické otázky novinárstva som sa dozvedel, že novinárstvo vzniklo až v relatívne neskorom, technicky vyspelom štádiu vývinu ľudstva. Potvrďuje to aj Malá encyklopédia žurnalistiky, ktorá kladie vznik novinárstva na koniec feudalizmu, do obdobia zrodu a rozvoja meštianstva ako triedy, „keď žurnalistika bola spoločensky potrebná, keď sa správa stala tovarom“. Možno sú v Tušerovej knihe nové pohľady na históriu novinárstva? Ale zistil som...

Nemýľme si dobu bronzovú so železnou

Andrej Tušer v 1. časti *Novinárstvo* uvádza čitateľa do problematiky tým, že ho maximálne stručne (4 strany) informuje o pojmoch novinárstvo, veda o novinárstve a o genéze novinárskeho školstva. Základnú terminológiu má z rozličných prameňov, ktoré si však neprotirečia, pôsobia konzistentne.

Potom opäť stručne (6 strán) načrtáva históriu novinárstva, pričom prvých 5 odsekov prináša do problematiky zmätok. Autor si ho pravdaže nevymyslel, údaje o tom, že starí Číňania boli informovaní aj prostredníctvom Ti-pao a starí Rimania cez *Acta diurna*, sú obsiahnuté v množstve kníh a skript v rozličných jazykoch. Autor zrejme cítil istý nesúlad, lebo ak hovorí, že noviny si pamätajú viac než dve tisícročia, upozorňuje, že „nemožno hovoriť o novinách dnešného typu, no boli to periodiká, ktoré už prinášali informácie“. Aj tak si treba položiť otázku, či už nedozrel čas „vyčistiť“ našu historickú mapu, aj keď podnet na to by sa mohol zdať neadekvátny, lebo v Tušerovej knihe je to celkom okrajová záležitosť.

Spoločenské informácie, a v tom rámci aktuálne informácie, sa šírili medzi ľuďmi oddávna a budú sa šíriť, kým bude ľudstvo existovať. Platí to aj o súčasnosti a nie je dôležité, či sa tak deje aj periodicky. Len malá časť aktuálnych informácií prechádza systémom novinárskej komunikácie, kde sa transformujú na novinárske informácie, pričom tento systém je neoddeliteľne spojený s technickými prostriedkami posledných 500 rokov.

Novinárska komunikácia je nepriama komunikácia, je teda sprostredkovaná *technickými prostriedkami*, ktoré sú prvým predpokladom jej vzniku, a historicky vždy boli na začiatku. Najprv vznikla tlač, film, rozhlas, televízia a až potom tlačové, filmové, rozhlasové a televízne novinárstvo. Až niekoľko desaťročí po vzniku tlače sa objavujú neperiodické tlačené *letáky* s aktuálnymi informáciami a až po 150 rokoch sa objavujú „*prvotné noviny*“, t. j. periodicky tlačené *novinárske produkty* v rámci vznikajúceho *systému novinárskej komunikácie*. Ale *novinárske prejavy* ako špecifické autorské prejavy a najvýraznejšie špecifikum novinárstva (novinárske formy) vznikajú opäť až po ďalších desaťročiach, keď po technických predpokladoch dozrievajú aj kultúrne (gramotnosť) a politické (občianske slobody) podmienky na slobodnejšiu autorskú činnosť. A opäť po ďalšom technickom, politickom a hospodárskom rozvoji sa komunikácia rozvíja do epochy masovej komunikácie. Novinárstvo je naozaj produktom doby vyspelej civilizácie a nemôžeme ho ľubovoľne prekladať z epochy do epochy tak, ako nemôžeme zamieňať dobu kamennú s bronzovou či železnou atď. Trvalú *komunikáciu aktuálnych obsahov* ako prejav ľudskej existencie nemožno zamieňať s *novinárskou komunikáciou*, čo je len malý výsek v istej epoche vývinu ľudstva.

Niektorí americkí autori najnovšie navrhujú, aby sa história nečlenila podľa archeologických kritérií (podľa materiálu, z ktorého sa vyrábali nástroje), ale podľa komunikačných, lebo povaha komunikačných procesov uplatňujúcich sa v danej spoločnosti sa zásadným spôsobom spája s každým aspektom každodenného života ľudí danej epochy, je to teda vnútorný, organický spoločenský vzťah, a povaha týchto procesov je rozdielna pre jednotlivé epochy vývinu ľudstva. Podľa toho by sme mali rozoznávať spoločnosti charakterizované signalizovaním, hovorom, písaním, kníhtlačou až po súčasnú epochu masovej komunikácie, pričom už vstupujeme do epochy počítačov, ktoré postupne vytvárajú informačnú spoločnosť.

Vychádzajme zo špecifickosti novinárstva

Na začiatku 2. časti *Noviny* autor rovnako ako na začiatku 1. časti stručne zhrnul niekoľko teoretických poznatkov, v tomto prípade o redigovaní, a to opäť z viacerých prameňov, ktoré nehodnotí a nekomentuje. Pretože tieto vývody nie sú konzistentné („Na jednotlivé fázy novinárskeho procesu a ich počet sa novinovedci pozerajú rozdielne“), v tomto prípade by sa bolo žiadalo pripojiť aspoň niekoľko vysvetliviek, napr.:

1. Treba rozlišovať *novinársky pracovný proces* (autorský), ktorého vyústením je *novinársky prejav*, a *redakčný pracovný proces*, ktorý sa končí zostavením *novinárskeho celku*. Keď Tušer informuje, že „iní autori (Charvát) tvrdia, že do tohto procesu nepatrí tlačiarenská technika“, je to naozaj tak. Používam ďalší termín *pracovný proces systému novinárskej komunikácie*, ktorého výstupom je *novinársky produkt*, konečný výtvor systému, spoločné dielo všetkých účastníkov procesu, t. j. aj tlačiarne. Novinársky produkt, ako sa s ním stretávame napr. na novinovom stánku, nie je len dielom redakcie, ale aj vydavateľa/producenta a vydavateľstva/producentstva, ktoré nepatria do redakcie (skôr naopak), ale patria do systému novinárskej komunikácie, lebo bez ich príspevku sa novinársky obsah nedostane k recipientovi. Pri takejto štruktúre procesov je zrejme, že Veľasove členenie fáz do kontextu Tušerovej kapitoly o redigovaní nezapadá, lebo sa týka novinárskeho pracovného procesu, kým členenie ostatných sa týka redakčného pracovného procesu.

2. Aj keď sa autor o to nepokúsil, je evidentné, že názory ostatných autorov o fázach procesu redigovania by bolo možné zjednotiť a utvoriť všeobecne akceptovateľnú schému členenia redakčného pracovného procesu (a mohol ju vsunúť do svojho Malého slovníka), ak by sme

- upresnili niektoré pojmy, napr. nepoužíval by som väzbu *vyhľadávanie a výber aktuálnej spoločenskej reality*, lebo novinár málokedy s ňou príde do priameho styku, väčšinou pri rozhovoroch s ľuďmi, na tlačových konferenciách alebo v redakcii (zahraničníari) má k dispozícii len aktuálne informácie;

- sa držali zásady, že *každá fáza sa končí medziproduktom*, čiže nemôže ich byť ľubovoľný počet;

- akceptovali poučku z teórie riadenia pracovného procesu, že *každý proces sa končí kontrolou*, t. j. v našom prípade kontrolou (ohlasmi) recipientov. (Neviem, prečo Tušer píše, že Charvát tvrdí, že ohlasy do tohto procesu nepatria, keď sám na inom mieste cituje moju schému fáz redigovania, kde poslednou fázou je „získavanie recipientských ohlasov a zisťovanie postojov verejnosti“.)

Dnes by nám už nemalo stačiť, aby sme členenie pracovného procesu len odporovali z praxe. Mali by sme vychádzať zo špecifickosti (podstaty) novinárstva, t. j. z *transformácie aktuálnej informácie na novinársku informáciu*. Počas transformácie sa rozhoduje, ktorá takmer z nekonečného počtu aktuálnych informácií vstúpi do tohto procesu (1. *selekcia*), v akom znení, s akým výkladom, v akých formách novinárskych (2. *novinárske formovanie*) a technických (3. *prispôbovanie sa danému technickému prostriedku masovej komuni-*

kácie). Z týchto troch prvkov transformácie treba odvodiť fázy pracovného procesu (časovú nadväznosť pracovných postupov). Z prvého prvku, zo selekcie, nevyplýva osobitná fáza, lebo tvorivý proces sa od netvorivého odlišuje tým, že má možnosť voľby, a to vo všetkých fázach. Z druhého prvku, z novinárskeho formovania, vyplývajú 3 fázy, lebo sú 3 základné novinárske formy: novinárska informácia, novinársky prejav a novinársky celok. Tretí prvok, komunikačné usporiadanie, predstavuje štvrtú fázu, ktorá je rozdielna podľa použitého technického prostriedku; z nej vyplýva členenie novinárstva na tlačové, filmové, rozhlasové a televízne. Záverečnou fázou je vždy kontrola, t. j. sledovanie ohlasov recipientov.

Proces transformácie aktuálnych informácií na novinársku informáciu ako tvorivá novinárska činnosť sa realizuje v *novinárskom pracovnom procese* ako *tvorba*:

- novinárskych informácií,
 - novinárskych prejavov,
 - novinárskych celkov,
 - direktív na realizáciu novinárskych celkov,
 - ohlasov recipientov na publikovanie
- a v *redakčnom pracovnom procese* ako
- získavanie aktuálnych a novinárskych informácií,
 - získavanie novinárskych a nenovinárskych prejavov a iných doplnkov (napr. hudobných vsuviek v rozhlase a televízii),
 - zostavenie novinárskeho celku na základe redakčného zámeru,
 - technické zabezpečenie vydania novinárskeho celku pre dané médium prostriedkami, ktoré má redakcia k dispozícii,
 - získavanie recipientských ohlasov, prípadne nadväzovanie priameho styku redakcie s recipientmi a verejnosťou vôbec.

Z uvedeného je zrejme, čo sú medziprodukty, výstupy jednotlivých pracovných fáz.

Zovšeobecnene: ak chceme aktuálnu informáciu periodicky prenášať rozptýlenému publiku technickými prostriedkami masovej komunikácie prostredníctvom novinárskej činnosti, musí byť táto informácia

- vybraná a sformulovaná ako konkrétna novinárska informácia,
- stvárná do formy novinárskeho prejavu,
- zaradená do zostavy novinárskeho celku,
- usporiadaná na prenos konkrétnym technickým médiom,
- musí byť zaznamenaný ohlas recipienta na novinársku činnosť ako čiastočná (neúplná) spätná väzba.

Juraj Charvát,
Bratislava

ŽURNALISTIKA V UHORSKOM ŠTÁTE AKO OBÁVANÝ JAV

CHMELÁR, E.: Uhorská tlačová politika (so zreteľom na slovenské novinarstvo). Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa 1998. 138 s.

Chmelárove skriptá sú vôbec prvé, ktoré vydala Katedra žurnalistiky na nitrianskej Univerzite Konštantína Filozofa. Autorova profesionálna orientácia a dlhodobý bádateľský záujem o dejiny novinarstva boli zárukou kvalitného spracovania historiografickej témy, zameranej na dejiny uhorskej tlačovej politiky.

Autor hľadá súvislosti medzi aktivitami maďarských vládnych vrstiev a ich národnostnou politikou, vysvetľuje vplyv tlačovoprávných predpisov a zákonov na existenciu a vývoj tlače, sleduje vývin cenzúry, ale aj štátnych inštitúcií a orgánov, ktoré mali v kompetencii jej riadenie. Dôležitou stránkou jeho práce je akcent na postavenie slovenských novinárov, ktorí mali v tom období diametrálne odlišné podmienky v porovnaní s predstaviteľmi maďarskej tlače. Osobitnú pozornosť Chmelár venuje obdobiu od roku 1848 do roku 1918, ktoré v takomto zábere ešte nebolo u nás spracované. Pri koncipovaní sa opierať o publikované články, štúdie a knihy, o výsledky predchodcov – Daniela Rapanta, ktorý zanechal cenné poznatky o jozefínskej cenzúre, Luboša Šefčáka, ktorý sledoval tlačovoprávne pomery na Slovensku v rámci európskych dejín, Leonarda Bianchiho, orientovaného na dejiny štátu a práva a Jána Mišianika, ktorý spracoval problematiku vývinu cenzúry na našom území do roku 1848. Autor využil aj poznatky z historiografických prác Fraňa Ruttkaya, Márie Vytváľovej a mladších kolegov – novinovedcov. Eduard Chmelár k téme pristupoval komparatívne a zároveň syntetizujúco, so zmyslom pre systematickú prácu.

Pozitívom Chmelárovej práce je aj vhodný metodický prístup k štruktúre celého textu. V úvode nielen uvádza čitateľa do problematiky, ale hlavne objasňuje svoje postupy i zámer. Zdôrazňuje, že charakteristickou črtou jeho práce je zacieľenosť na slovenské novinarstvo. Tento akcent je však v niektorých kapitolách opodstatnený viac a v iných menej. Autor vyjadruje aj presvedčenie, že jeho text prispeje k dotvoreniu obrazu dejín slovenskej žurnalistiky.

V prvej kapitole *Periodizácia dejín tlačovej politiky v Uhorsku* nájdeme prehľadnú periodizačné schému, podľa ktorej sa čitateľ dobre zorientuje v obsahu nasledujúcich kapitol. Chronologicky podaný vývin udalostí sa začína kapitolou *Začiatky cirkevnej cenzúry*. Cenzúra mala na počiatku prohibičný charakter, čiže vytvorené dielo bolo možné zhabať a zlikvidovať – spáliť. Keďže

v centre kultúrneho i politického života v stredoveku stálo náboženstvo, cenzúra vznikla z podnetu cirkvi. Cirkev bola jej autorom i vykonávateľom. Chmelár uvádza príklady jej likvidačných postupov. Pre úplnosť začína už pápežom Hadriánom, ktorý v roku 869 nechal spáliť všetky spisy carigradského patriarchu Fotia, spomína nariadenia rímskej kúrie aj činy uhorskej cirkevnej synody za vlády kráľa Kolomana okolo roka 1100 a činy inkvizície, ktorá bola postrachom slobodomyselných ľudí od 13. storočia. Objasňuje situáciu po vynájdení knihtlače v polovici 15. storočia, keď sa začali vyvíjať ďalšie formy kontroly – predovšetkým preventívna cenzúra. Pôsobenie Martina Luthera a vplyv jeho reformácie na dianie, rastúca vlna odporu proti cirkevnej vrchnosti sa neskôr stali signálom na vytvorenie a zdokonalenie organizovaného cenzúrneho systému. Tieto súvislosti sú opísané v tretej kapitole *Prvé prejavy záujmu štátu o dozor nad tlačou*. Ide o obdobie rokov 1524–1574. Panovníci si už uvedomili, že tlač môže ohroziť ich postavenie a autoritu. Po nástupe Habsburgovcov na uhorský trón sa začína rozvíjať štátna tlačová politika. Jej podoba bola veľmi tvrdá. Chmelár udáva, že po roku 1528 každý rukopis musel prejsť cenzúrou a neuposlušnosť tohto nariadenia sa trestalo spálením diela až smrťou tlačiar. Vydavateľské povolenia sa viazali na udeľenie kráľovského privilégia. V roku 1547 sa zavádza systém povinných údajov, tzv. impressum. Šopronský snem v roku 1553 sa po prvýkrát v dejinách Uhorska venoval tlači. Zrodil sa Index librorum prohibitorum – zoznam zakázaných kníh. Autor konštatuje, že katolícka cirkev niektoré rozhodnutia uhorského kráľa bojkotovala.

Štvrtá kapitola s názvom *Obdobie definitívneho zavedenia a upevnenia predbežnej cenzúry* rozoberá dianie v rokoch 1574–1673. Spomína tridentský koncil (1546–1563), počas ktorého sa „dovršil proces výstavby účinného a detailne rozpracovaného systému cirkevnej cenzúry“ (s. 18), objasňuje dosah smutne známeho výsledku – vzniku zoznamov zakázaných kníh z dielne katolíckej cirkvi. Tento indexový systém však vyhovoval aj svetskej moci. Otázka cenzúry sa stala dôležitou pre všetkých európskych panovníkov. Maximilián II. od roku 1574 nedovolil tlačiť rukopisy, ktoré predtým neprešli štátnou kontrolou. Rudolf II. pokračoval v tom istom obmedzujúcom spôsobe riadenia. Zakázal činnosť mnohých evanjelických tlačiarňí. Na konci kapitoly autor upozorňuje, že o tomto období našiel menej informácií ako o predchádzajúcom. Uzatvára, že vymedzenie cenzúry bolo vtedy legislatívne nepresné a neprehľadné. Svetská a cirkevná moc si zasahovali navzájom do kompetencií.

Kapitola *Začiatky štátnej cenzúry ako inštitúcie* rozoberá roky 1673–1723. Hneď v prvej vete Chmelár charakterizuje tlačový dozor za habsburskej monarchie ako „nástroj otvorenej náboženskej neznášanlivosti“ (s. 22). V rukách ho mali cirkevné, štátne i mestské orgány. Negatívnu úlohu zohrával jezuitský rád. Autor spomína vládu Leopolda I., ktorý v Uhorsku zaviedol absolutistickú politiku. Dochádzalo však k sporom s cirkvou. Pápež Innocent XI. chcel, aby v otázkach cenzúry rozhodovali katolícki biskupi. Panovník sa pápežovej vôli podriadil. V tejto kapitole autor spomína úsilie Szentiványiho budovať štátny cenzúrny aparát. Jeho zámer ukončili habsburské povstania. V čase Rákocziho povstania sa tlač dočasne stala nástrojom povstaleckej propagandy. Po satmárskom mieri (r. 1711) bojovali o ovládnutie tlače mestá, župy a katolícka cirkev. „Niet pochyb, že svetské orgány boli liberálnejšie,“ domnieva sa autor (s. 25). Konštatuje, že v tomto období fungoval v Uhorsku duálny systém riadenia cenzúry, t. j. tlač bola kontrolovaná štátom i cirkvou. K zmene došlo v roku 1721, keď bol za hlavný cenzúrny orgán vyhlásený úrad rektora Trnavskej univerzity, a tá bola v rukách jezuitov. Autor opäť zdôrazňuje ich neblahý vplyv na slobodu v Uhorsku. V závere kapitoly na s. 28 píše: „Tlačová politika Karola IV. v tomto bode zlyhala.“ (Je zrejme, že došlo k preklepu, pretože ide o politiku Karola VI. a nie IV.)

Šiesta a siedma kapitola *Uhorská tlačová politika v rokoch 1723–1753* a *Začiatky štátnej centralizácie cenzúry* sú kratšie. Chmelár chronologicky pokračuje, sleduje hlavnú líniu. Uhorská kráľovská miestodržiteľská rada bola obnovená a zreorganizovaná. Rozhodovala v otázkach tlače aj cenzúry. Karol VI. v roku 1726 rozdelil právo cenzurovať medzi biskupov a mestské orgány. V Uhorsku zaviedli systém povinných výtláčkov. V období rokov 1753–1780 dochádza k centralizácii štátnej cenzúry. Autor vypichuje opäť dôležitosť Uhorskej kráľovskej miestodržiteľskej rady. Lenže ani táto rada nebola ušetrená vplyvu cirkvi. Preto v roku 1753 vznikla Dvorská komisia knižnej cenzúry – základ štátnej centralizácie tlačového dozoru. Po nariadeniach Karola VI. došlo v oblasti cenzúry k vážnym zmätkom, ktoré sa snažila napraviť ďalšia panovníčka – Mária Terézia. Uvedomovala si, že dozor nad tlačou si vyžaduje ústrednú schopnú osobnosť. Našla ju v osobe Gerarda van Swietena, osvieteného holandského vedca. Stal sa hlavným cenzorom v monarchii. Onedlho sa však dostal do rozporu s cisárovnou, pretože chcel presadiť zrušenie cenzúry. Po jeho smrti Mária Terézia prijala návrh vysokého kléru a z cenzorskej komisie boli vyľúčení svetskí členovia. „Bol to jednoznačný krok späť...“ hodnotí Chmelár (s. 37).

V kapitole *Tlačová politika Jozefa II* ide o výklad desaťročného obdobia 1780–1790. Patent tohto panovníka bol impulzom k pokrokovej tlačovej reforme. „Nosnou ideou celého plánu bolo povoliť všetko, čo neškodí všeobecným záujmom...“ píše Chmelár o projekte Jozefa II. V roku 1781 vydal nový cenzúrny patent, najliberálnejší v dejinách uhorského štátu. Autor poukazuje na odlišné postavenie tlače v samotnom Uhorsku, kde často bojkotovali rozhodnutia viedenského cisárskeho dvora. Vyvrcholením reformných snáh Jozefa II. bolo zrušenie predbežnej cenzúry v roku 1787. Nadšenie skalilo jeho rozhodnutie o zavedení novínového kolku v roku 1789, ktoré malo na tlač veľmi negatívne dôsledky. Chmelár sa dotýka problematiky periodickej tlače vychádzajúcej v literárnom jazyku Slovákov – boli to *Prešpurské noviny* a *Staré noviny literárneho umění*. Spomína Bratislavu ako dôležité centrum žurnalistiky. V závere tejto časti upozorňuje, aby sa tlačový poriadok za Jozefa II. mylne nepovažoval za úplnú slobodu tlače. Veď panovník kritizoval počínanie bratislavských novín – v podstate si neželal, aby uverejňovali spravodajstvo o vnútornom politickom dianí (v r. 1785). Napriek tomu platí: „Tlačová politika Jozefa II. sa vymykala z celého rámca habsburských záujmov“ (s. 54). Pozitívny trend narušil sám Jozef II., odvolal tlačovú reformu.

Táto téma rezonuje aj v kapitole *Konsolidácia tlačových pomerov po jozefínskych reformách*, analyzuje obdobie rokov 1790–1810. Jozefov nástupca Leopold II. uvalil na tlač prísnu cenzúru. Ďalší panovník František I. išiel ešte ďalej – nariaďil zvýšený policajný dozor pre všetky tlačiarne. Chmelár sa venuje otázkam odporu uhorských stavov voči uzurpátorstvu cenzúrnej právomoci na panovníckom dvore. Spomína vydanie Generálneho cenzúrneho poriadku. V jednom odseku sa však hovorí o Gemerskom cenzúrnom poriadku (s. 59). Evidentne ide o chybu pri prepise textu (zámena slov gemerský a generálny). Policajný cenzúrny teror trval až do roku 1848.

V desiatej kapitole *Policajný absolutizmus a Metternichov cenzúrny poriadok* približuje autor čitateľovi aj dobovú atmosféru. O Jozefovi Sedlnitzkom, prezidentovi Policajného a cenzúrneho dvorského úradu, píše ako o zlovestnom grófovi, ktorý viedol tlačovú políciu až do svojho pádu v revolučnom marci 1848. Pre svoju bezohľadnosť bol označovaný ako „Nero medzi policajnými cézarmi“ (s. 61). Ďalšou dôležitou postavou je knieža Metternich, od roku 1821 vo funkcii kancelára. Až do svojho pádu určoval líniu tlačovej politiky. Zaviedol prísnu cenzúru. Uhorskú tlačovú politiku tohto obdobia autor vníma ako progresívnejšiu v porovnaní s rakúskou. Uhorský snem sa snažil obchádzať nariade-

nia Viedne. Uhorské stavy sa priečili tlačovej politike ministerstva polície. V závere kapitoly sa autor dotýka národnostnej problematiky. Zdôrazňuje, že tlačová politika bola voči menším národom oveľa prísnejšia. Preto aj Slováci žiadali liberalizáciu pomerov v oficiálnom dokumente – Slovenskom prestolnom prosbopise.

Tlačové právo a politika v revolučných rokoch 1848–1849 je objemnejšou kapitolou, pretože ide o výklad významného roka. Ferdinand V. vydal cisársky patent, ktorým zrušil predbežnú cenzúru. V Pešti vypukla revolúcia a uhorský snem v Bratislave prijal prvý tlačový zákon v dejinách Uhorska. Chmelár píše o angažovanosti slovenskej štúrovskej inteligencie za slobodu tlače. Na stránkach *Slovenských národných novín* sa objavovali články L. Štúra o nedobrom postavení domácej tlače. Dňa 21. marca informovali tučným písmom, že číslo vyšlo bez cenzúry. Tvorca skript sa podrobne a všestranne venuje novému tlačovému zákonu. Na s. 87–88 upozorňuje čitateľa na zaujímavú skutočnosť: „Revolučné obdobie 1848–1849 ukázalo, že zatiaľ nejstvovala všeobecná vôľa rešpektovať slobodu tlače do dôsledkov. Radikálna koncepcia slobody tlače, ktorú presadzovala slovenská politická reprezentácia, sa nestretla s podporou nielen u Maďarov, ale do istej miery ani u iných národov Uhorska.“ V roku 1849 bol prijatý rakúsky tlačový patent, ktorým sa po porážke revolúcie riadilo aj Uhorsko.

Nasleduje kapitola *Obdobie bachovského tlačového poriadku*, stvárajúca roky 1849–1860. Minister vnútra Rakúskeho cisárstva Alexander Bach zastavil po porážke revolúcie všetky pozitívne reformy. Cenzúra bola obnovená. Nový tlačový poriadok mal represívny charakter.

Potom Chmelár sústreďuje pozornosť v oveľa širšom zábere na obdobie rokov 1860–1914 v kapitole *Tlačová politika v období zvyšujúceho sa národnostného útaku*. Po páde Bachovho režimu vznikla paradoxná situácia: „Bol síce prijatý nový liberálny rakúsky tlačový zákon (č. 6/1863 r. z.), ale uhorské oficiálne úrady sa domáhali používania vlastnej právnej úpravy tlače z roku 1848, a tak ho ignorovali“ (s. 97). V roku 1867 v monarchii obnovili platnosť zákona z roku 1848 s výnimkou Sedmohradska. Po rakúsko-maďarskom vyrovnaní

z podnetu ministra spravodlivosti zaviedli tlačové poroty. Chmelár tvrdí, že sloboda tlače existovala v Uhorsku iba pre Maďarov. Dokazuje to príkladmi tlačových procesov v Pešti roku 1869 proti redaktorovi *Slovenských novín* Jozefovi Strakovičovi pre urážku Nitrianskej stolice a proti Jozefovi Miloslavovi Hurbanovi – za článok v *Pešťbudinských vedomostiach* ho odsúdili na jeden rok väzenia a vysokú pokutu. Autor ďalej spomína predovšetkým parlamentnú bitku za tlačovú slobodu v roku 1897, pričom v závere kapitoly konštatuje, že dôsledky tohto prehratého zápasu pocítovali rôzne kruhy až do pádu habsburskej monarchie.

Poslednou, štrnástou kapitolou *Tlačovoprávne vzťahy v rokoch prvej svetovej vojny* autor uzatvára svoj historicko-analytický výklad. Poukazuje na významnosť roku 1914, keď sa udiali zmeny tlačových pomerov v Uhorsku s dosahom na obdobie až do polovice 20. storočia. Schválený bol nový uhorský tlačový zákon. Prvá svetová vojna bezohľadne vstúpila aj do záležitostí tlače, všetko sa muselo podriaďovať vojenským záujmom. V poslednom odseku autor ešte poukazuje na jestvujúcu cenzúru, proti ktorej v marci 1915 protestovali aj maďarskí žurnalisti. Cenzúra sa mala vzťahovať iba na materiály súvisiace s vojnou, ale prakticky sa vzťahovala i na články s národnostnou problematikou.

Skriptá končí autor *Záverom*, v ktorom charakterizuje uhorskú tlačovú politiku ako nedemokratickú, zasahujúcu rôznymi spôsobmi do slobody tlače. Za ním nasleduje ešte *Chronológia dôležitých udalostí*, čo je vítaná pomôcka hlavne pre študentov žurnalistiky.

E. Chmelár prezentoval v texte nielen hlboké vedomosti, ale aj schopnosť „vidieť za historické fakty“, vynášať správne závery, zaujať čitateľa globálnym pohľadom, kurióznymi príkladmi, citátmi, pútavým a kultivovaným publicistickým prejavom. Skriptum prispieva k hlbšiemu poznaniu časti dejín novinárstva v našich končinách. Je vhodné predovšetkým ako učebná pomôcka pre poslucháčov žurnalistiky, ale aj pre širšiu odbornú verejnosť.

Mgr. Vlasta Hochelová,
Katedra žurnalistiky UKF, Nitra